

Сайтът desebg.com публикува рецензията на **Росица Чернокожева** за изследването на Борислав Скочев

22

[Концлагерът „Белене“ 1949-1987”](#)

– островът, който уби свободния човек, изд. „Сиела“ (2017). Текстът е отпечатан най-напред в сайта

[Портал Култура](#)

□ Росица Чернокожева е завършила българска филология в СУ „Св. Климент Охридски“. Магистър към Магистърска програма „Артистични психосоциални практики и психодрама“ – НБУ и Червената къща, психодрама-асистент към Фондация „Психотерапия 2000“. Асистент, д-р в Института за литература на БАН. Работи в интердисциплинарното поле литература, психоанализа и психодрама. Автор е на книгите „Павел не е сам на света“ (2002), „Драги ми, Смехурко. Антология на хумор за деца“ (2002). Заедно с Вихрен Чернокожев е съставител на „Антология на българския смях“ (1995), „Българска литературна критика. Том 1“ (2000) и др. Препечатването става със съгласието на автора и Портал Култура. Вътрешните подзаглавия в публикацията са на desebg.com.

Това е книга, която всеки трябва да прочете. Известно е, че е необходимо човек да прочете хиляди книги в живота си, за да разбере, кои са онези десет, които наистина си

За (без)граничното в човешкия дух

Написано от Росица Чернокожева
Неделя, 25 Ноември 2018 10:36

струват. „Концлагерът Белене“ е една от тези десет задължителни книги. Това е книга за границите на човешкия дух. За границите и за безграничното. За духа, който надживява тленното. Това е сага за Голгота на свободния човек. Тази книга авторът пише в продължение на 10 години. Питала съм се, както съм питала и Борислав Скочев, как се живее десет години със злото, с неговите перфидни и всеизобретателни прояви? Какво го е крепяло през всички тези години, докато е преглеждал хиляди архиви и спомени за живота на тези хора.

Това е подвиг и от страна на автора на тази книга. Започнах да чета книгата от последната глава, защото тя е по-специфична и се откроява в основния корпус. Ето и част от началото на тази глава.

Преди всичко – човек

– Ти какъв си? – лагерният началник пита строените лагеристи за политическата им принадлежност.

– Човек – отговорил анархистът Иван Йондев.

– И аз съм човек, но съм комунист, ти какъв си?

– За разлика от вас, аз съм преди всичко човек.

Скоро след това Иван Йондев бил застрелян „при опит за бягство“ и вестта се разнесла из острова с думите: „Убиха човека!“ Това убийство е най-често споменаваното в лагерните спомени – възприето като отмъщение за защитата на достойнството и уникалността на човешката личност.

Признавам, потънах в тази книга, като същевременно се стараех да държа главата си над водата, защото мощните ѝ подводни течения те повличат неусетно. Това е епохален труд, който респектира и заедно с това обсебва неусетно.

Комунистически лагер почти без прекъсване

Книгата започва с главата „Концлагерът, който съпътстваше комунистическа България“. Борислав Скочев обосновава своя интерес към изследването на точно тази

тема:

„Някога намирах за несправедливост на историческата памет, че концлагерът „Белене“ се е превърнал в символ на комунистическата репресия, а имената на десетки други концлагери, които също са „най-вярна витрина на социализма“, в които също се изработва приложеният по-късно в цяла България модел на изолация от свободния свят, на безправие, на пълна зависимост в труда и бита, на страх и мнителност, са потънали повече или по-малко в мъглата на забравата. Още в началото на изследването си вече знаех, че в това има и логика, и справедливост. „Белене“ не е нито първият, нито последният комунистически концлагер, но той съществува много по-дълго от всички останали, от 1949 до 1987 година почти без прекъсване“.

И тук идва първото стъписване на незапознатия с тези събития (каквато донякъде бях и аз), стъписване пред факта, че всъщност „Белене“ съществува чак до 1987 година. Звучи наистина абсурдно. Та нали родените по това време – последното поколение, появило се на бял свят преди да си отиде комунизмът – са днес млади хора, едва навършили 30-тина години.

С какви хора е бил заселен концлагерът през 1949 година? Бивши полицаи и офицери, предвоенни държавници и политически дейци, членове на младежките националистически организации и ВМРО, анархисти и троцкисти, уволнени съдии, прокурори, чиновници, университетски преподаватели, изключени студенти и още, и още... Вижда се как, като пипала на огромен октопод, репресиращата машина е обхванала всички области на обществено-политическия живот в страната. Парализирани са всяка свободна мисъл, чувство и действие. Попълнението с лагеристи през всички тези години фактически се разпростира през един 40-годишен мирен период, което всъщност говори за перманентна борба на тоталитарната държава със собственото ѝ население. На пръв поглед изглежда абсурдно и нелепо.

Основната задача на „Белене“ – да премазва хората

Каква е задачата на „Белене“? Основно да премазва хората, които след напускането на концлагера са вече други – с промити мозъци. Да ги откаже от политическата им борба, от политическите им възгледи, да ги накара да забравят етническата си принадлежност, влечението си към културата на свободния свят. Тук Борислав Скочев

За (без)граничното в човешкия дух

Написано от Росица Чернокожева
Неделя, 25 Ноември 2018 10:36

обобщава, изричайки най-страшното: „Да заменят изолацията на телените мрежи с отшелничеството на страха и подозрението. Да бъдат готови да предадат най-близките си“. И се питаш – не си ли всъщност в света на Оруел, кое е действителност и кое е фантастика. Но има и друго – понякога реалността надминава дори човешкото въображение.

Как „Белене“ постига своята цел? Авторът прави сравнение със съветските и нацистките лагери и достига до извода, че българският комунистически концлагер е по-чист образец – постига задачите си без ужаса на индустриализираната смърт и без утилитарната многомилionenност на ГУЛАГ. Това се дължи на активната агентурно-оперативна дейност, която работи с перспективата да създаде „новия човек“. А той е без политически убеждения, с идеологически лицемерна лексика и се саморазкайва публично.

Борислав Скочев разкрива механизма, по който се извършва самото въдворяване. Произвол и тотална липса на права. Лагеристът няма присъда, причината за въдворяването му не се съобщава, срокът може да е доживотен, освобождаването също е толкова мъгляво и се решава от анонимни органи на ДС. Цари принципът: не информирай и владей.

Преминалите през концлагера

Каква е истинската равностетка? За целия период на съществуване на концлагера „Белене“ през него преминават над 15 000 души – 11 000 без съд и присъда и 4000 през периода 1952-1953 г. Както казва авторът: „Това са голяма част от най-авторитетните в своята среда, най-непримиримите към налагания ред личности“. Колко красноречиви са думите на Георги Марков, че едва ли има българин, който да не познава някой жив или мъртъв обитател на „Белене“!

Така името „Белене“, с ширещата се неизвестност, става синоним на потенциална опасност и заплаха за всеки, който не принадлежи към тесния кръг на правоверните комунисти. В тази част на книгата авторът изследва и периодите на закриване през

1953 и 1959 г., както и повторното откриване на лагера през 1956 г. и по-късно – през 1964 г.

Когато преди години стана възможно истината за концлагерите в България да излезе на бял свят, се замислих как сме живели всички ние тогава – например моето семейство, каква беше атмосферата, имахме ли информация за тези неща. Та нали по същото време ме приеха в чавдарската и пионерската организация, покрай което пишех обещания: „Аз, димитровският пионер...“. Спомням си колко се затруднявах какво да обещавам. По същото време организирахме и тимуровски команди по съветски образец.

Ходехме на манифестации с портрети на Маркс, Енгелс, Ленин, Георги Димитров и тогавашните български политици. Бяхме деца, които наивно и безхитростно приемат да носят на гърдите си лента с надпис „Отличник“. Аз живеях в Ловеч, а тези мерзки и срамни деяния в тамошния концлагер са се вършели в такава близост до нашето „спокойно, светло и справедливо социалистическо общество“. Наред с това от училище ни водеха да видим скривалището на Апостола на свободата Левски. Знаели ли сме за този двоен стандарт. След това, когато живяхме в Севлиево, имах възможност да наблюдавам какъв бе живота на Атанас Москов, един от най-пострадалите от социалистическия режим хора. Но никой не смееше да говори за това високо. Всичко беше под сурдинка. Парализиращият страх пълзеше наоколо.

От инструмент за съветизация до „инкубатор на социалистическа нация“

Изследването на Борислав Скочев продължава с преглед на различните периоди от съществуването на лагера, като всеки от тях е характеризирани по различен начин: „Инструмент на съветизацията“, „Контри и хулигани“, „Концлагер на минимална мощност“, „Инкубатор на „социалистическа нация“. Следват глави, които детайлно разглеждат организацията на концлагерната система, агентурно-оперативната и културно-просветната работа. Също – охраната и надзора, режима, наказанията, жилищните и санитарно-хигиенни условия. Специална глава разказва за бягствата и разстрелите.

Вече казах, че последната глава – „Човешката съпротива“, е по-специфична. Тя внася особена светлина в мрака на унижаването на човешкото достойнство. Едно особено усещане за светлината след прочетените 868 страници с толкова депримираща

информация преди това.

Тук авторът разглежда отделни актове на съпротива от страна на лагерниците, а въпросът, който си поставя, е дали въобще е възможно в концлагера човекът да остане човек. Борислав Скочев се позовава на Александър Солженицин, на Варлам Шаламов и Хана Аренд, които отговарят по своему на този въпрос. Дали злобата премазва душите, или е възможно и приятелство, и ако последното е възможно, означава ли това, че условията всъщност не са били достатъчно тежки. Освен това се оказва, че въпреки смазващите условия, отпор към насилника все пак е бил възможен. Стъпка по стъпка концлагерът се стреми да ликвидира човешката индивидуалност и да сведе човека до първични реакции за оцеляване.

Актове на съпротива в лагера

Авторът обстойно разглежда отделни актове на съпротива, като те са не просто теоретично регистрирани, а са действителните истории на конкретни хора с техните имена. Скочев започва този преглед на съпротивителни действия с най-радикалния акт, който отнема възможността някой друг да разполага с живота, тялото, свободата и волята на личността – самоубийството. Друга радикална, но жизнелюбива реакция срещу несправедливостта е бягството. И тук всяка разказана история е съвсем конкретна, става дума за конкретни хора с конкретни имена.

Но онзи акт на съпротива, който руши самия фундамент на концлагера като място за безправие – пише авторът – са протестите. Протестът може да е в неизпълнение на непосилните норми при работа, може да е отказ от храна, която е толкова разреждана, че трудно може да се нарече храна, може и да е отказ да се работи. Тук се цитира слуаят със концлагерист съботянин, който колкото и да е пребиван от бой, не отстъпва от житейското си кредо да не работи в събота. Атанас Москов, чийто спомени са едни от най-емоционалните свидетелства за условията в лагера, пише: „Отслабва волята, помръква се мисълта, потъва идейността. Грубо започват да стърчат първичността, инстинктът, животинското.“

Още по-конкретен е Петко Огойски: „Мнозина, под напора на този глад, се изкушаваха и да крадат от колегите си, получили нещо в колет“. Скочев обръща внимание и на един специфичен нюанс – как се проявява чувството за приличие и култа към труда у

За (без)граничното в човешкия дух

Написано от Росица Чернокожева
Неделя, 25 Ноември 2018 10:36

българските селяни при тези ненормални условия. Със своето сакрално чувство към земята те не разбират, че като работят съвестно, без да искат нанасят вреда, защото в резултат се вдига нормата и на по-слабите и немощни лагерници, които не могат да мерят физическата си сила с тях.

Любопитно е също какво се случва с лагерниците, които се поддават на натиска и биват вербувани. Другарите им са знаели кои са те и са се стремели да ги изолират. Но много важна е и по-сетнешната ситуация – какво става с психиката и живота им при евентуалното им освобождаване. Чести са случаите, когато гузната съвест ги е водила до самоубийство или самоизолация. Това са тежки травматични последици, които трудно избледняват дори до края на жизнения им път. И не само това. Всички близки на лагерника са неминуемо засегнати и тази парализираща отрова е проникнала и в техния живот. Това са посттравматични последици, които изискват психоаналитична и терапевтична работа с тези хора.

Тъй като една от най-перфидните цели на агентурно-оперативната работа над лагеристите е да бъдат разкъсани човешките връзки и разрушени доверието и взаимопомощта, в тази насока не са пестени усилия и методи. Целта е пълна обществена изолация – без кореспонденция, без колети, без свиждания. Но това довежда до реакция с обратен знак. За разлика от фашистките и руските концлагери основното чувство между лагеристите в „Белене“ е на солидарност, а не оцеляване чрез смъртта на другия до теб. Наред с това обаче наблюденията на Стефан Власков са, че това се проявява само между групите на политическите съмишленици. Много силно се проявява например земляческото чувство, което въобще е особено развито у българина. Взаимопомощта се проявява силно и при николапетковистите, анархистите и легионерите.

За човешкото у човека-лагерист

Борислав Скочев тук изследва и връзките на верска и етническа основа. През 1985 г. Димитър Пенчев е посрещнат в „Белене“ от лагерници-турци. Те го снабдяват с дрехи, а работниците на външни обекти му изнасят нелегално писмата. В лагера съществува солидарност между българи и турци, между хора с различни вероизповедания, което е характерно изобщо за българските политически затвори от 40-те до 80-те години.

За (без)граничното в човешкия дух

Написано от Росица Чернокожева
Неделя, 25 Ноември 2018 10:36

Понякога регистрираните от автора истории на взаимопомощ, особено като осъзнат нравствен реванш, са на ръба на трудното възприемане като истина, реалност, граниеща с фантастика. В „Белене“ Стефан Бочев среща следователя, който е измъчвал баща му. Дава му от своята храна. Така – от човещина. И обяснява „...Ама от оная християнската... че нали, дето е казано в Писанието, кога на злото от врага ти му отвърщаш с добро, ти „трупаш жупел на главата му“. Неведоми са пътищата Господни, бихме казали. И по-добре да замълчим.

За човешкото у човека-лагерист говори отношението към всяко живо същество. Животът, не само човешкият, в тези условия добива други измерения, друга ценност, друг смисъл. Лагерниците си имат любимци – едно петле и едно коте. Докато имаш сили да цениш и пазиш всяка форма на живот, ти се човек.

Исключителни личности

Специално място в тази глава Борислав Скочев отделя на две изключителни личности – д-р Иван Балев и д-р Никола Грозев. И още от абсурдите на строя. Почти гротескно звучат думите на апаратчика. От ДС се обръщат към д-р Балев: „Цял народ се е запретнал да строи социализма, а ти, Балев, си направил лазарет за излежаване и почивка. – И ние помагаме за строежа на социализма, господин Ялъмов. – Как? – Страдайки“.

Атанас Москов пише за че д-р Балев, че при тези нечовешки условия и самият той болен, не щади въпреки всичко нито сили, нито време, нито лични средства, за да спасява човешки животи. Превръща се в морална опора и за болни, и за здрави. Затова още по-цинично звучат думите на началника на охраната: „Ние сме ги докарали тук да ги угробваме, я той ги изважда от гробовете им“. И нарежда д-р Балев да бъде изпратен в карцера.

Хиляди са и хората, които спасява д-р Грозев, без да прави разлика по политически убеждения, религия, цвят на кожата. Като легенда се разказва случаят, когато докторът поискал да остане в лагера още няколко дни след изтичане на присъдата му, за да се увери, че опериран затворник е добре. Затова при изпращането му спонтанно, като от цял полк се чува мощно: „Ура“. Тази картина не може да те остави равнодушен. Не можеш да не преживееш тази сцена.

Стратегията при репресиите

Борислав Скочев изтъква една важна стратегия при репресиите – целта да се смаже индивидуалността и да се пресече всеки опит за лидерство сред лагеристите. И въпреки нечовешките условия има личности, които успяват да съхранят куража и остроумието си, намират сили да поддържат духа и на другарите си с шеги и вицове. Умението да се надсмееш над насилника си! Особено легендарна в това отношение е личността на майор Страхинов, който с находчивостта си винаги успявал да помогне на страдащите.

Началникът на лагера го пита как е посрещнато съобщението за смъртта на Сталин, а Страхинов му отговаря езоповски „Без особена радост, но и без някаква скръб, гражданино началник“. Резултатът е вкарване в карцера. Има ли по-голяма победа на човешкия дух от тази, при нечовешки условия да реагираш със смях!

Особено силно въздействат разказите, които описват стремежа на лагеристите да използват всяко свободно време, за да осмислят абсурдния живот, който водят, и да запазят своята духовна и интелектуална стойност. Създават се кръжоци по изучаване на френски език, четене на литература, пишат се стихове, рисуват се шаржове, портрети и скици от лагерния живот.

За съхраняване на човешкия дух и вяра говорят и опитите да се честват тайно религиозните празници, спазването на някои обреди и извършването на църковни служби. Сформира се дори хор за църковни песнопения. Четат се текстове от Евангелието и се призовават богомолците за молитва към Бога.

За стила на автора и работата му

И няколко думи за стила на Борислав Скочев. Авторът е намерил оптималния изказ, няма излишно белетризиране на споделеното, чиято фактология е драстична,

За (без)граничното в човешкия дух

Написано от Росица Чернокожева
Неделя, 25 Ноември 2018 10:36

същевременно той не може да бъде упрекат в сухо регистриране на фактите. Това е не просто документалистика в класическия смисъл. Стилът на Борислав Скорчев се отличава с изисканост, точност и изразителност на фразата. С една особена и специфична само за него пълноценност на изказа.

Прави впечатление богатата нюансираност на разказа – от безкомпромисност и категоричност при изобилстващата нехуманност до мекота и съпричастност при проявите на човечност и емпатия. Книгата е написана така човешки, че не те оставя равнодушен нито за миг. Читателят продължава да живее с нейните герои, дълго след като затвори последната страница. Наред с това концепцията за нейната структура и логическа архитектура е дълбоко промислена. Впечатляващ е и помощният библиографски апарат от 1761 бележки под линия, включващ хиляди архивни единици. Прочетени са стотици споменни книги и документи на лагерници и хора, свързали живота си с тази тематика.

Това мащабно изследване е резултат от десетгодишна работа на Борислав Скорчев в архивите на Държавна сигурност, на Политбюро, Министерския съвет, отдел „Затвори“ в ЦДА, на Радио „Свободна Европа“, в лични архиви и още многобройни източници.

Книгата има изключителен принос към българската историография. Особено ценна е за специалисти, изкушени от темите за антитоталитарната литература, етническите взаимоотношения в България и не на последно място от отношенията между литература и политика. Този труд, написан с толкова ерудиция, трябва да бъде прочетен от историци, учители, студенти, ученици, защото историческата истина за близкото минало трябва да бъде известна. Книгата е послание към всеки, който би искал да има гражданско общество в България.

Тя облагородява по особен начин, изправяйки ни лице в лице едновременно с омерзението и човешината. След прочита ѝ човек не може да остане същия. Той е едновременно смазан и възвисен.

В началото на миналия век един гениален учен и човек, сам пострадал от антисемитизма – Зигмунд Фройд, който се стреми през целия си живот да развенчава собствените си и общочовешките илюзии, изследва генезиса на злото, агресията, разрушението. И стига до извода, че за да не разрушим себе си заради мазохизма, който е залегнал в нас, трябва да насочим тази сила навън, към разрушението на другите. Тъжен извод за

За (без)граничното в човешкия дух

Написано от Росица Чернокожева
Неделя, 25 Ноември 2018 10:36

етиката. И негови са думите, че човекът и в доброто, и в злото може повече, отколкото предполага.

